

УДК 81'1:159.922

УКРАЇНСЬКА МОВА І ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ

Оксана Микитюк

*Національний університет «Львівська політехніка»
вул. С. Бандери, 12, Львів, 79013, Україна
mykytyukstek@ukr.net*

У статті розкрито стрижневу роль мови у формуванні національної свідомості. Характеристику українського мовного простору здійснено з урахуванням державного мовного законодавства, його реальним втіленням у системі шкільної освіти, потребою розвитку національної культури. На думку авторки, саме вона і формує майбутнє держави.

Ключові слова: українська мова, національна свідомість, мовне законодавство, національна культура.

Ще стародавні єгиптяни вважали, що держава може існувати, якщо вона має власний народ, армію, мову, закони, звичаї та релігію. Визначальним для існування держави є стан мови титульної нації. Мета статті – показати сучасний стан української мови, особливості її використання з огляду на реалізацію мовного законодавства. Використавши матеріали Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України, проведемо паралель між чинним мовним законодавством та його реальним втіленням у системі шкільної освіти, покажемо роль шкільного документа для творення україноцентричного розвитку учня, виокремимо роль національної культури у формуванні особистості.

1. Мовне законодавство

Україна немає належної законодавчої бази, яка забезпечувала б духову цілісність держави, немає спеціалізованих інституцій для виконання програм мовного розвитку, які сприяли б реалізації функцій української мови як державної, немає важелів впливу для виконання і засобів для покарання порушників у разі недодержання мовного законодавства. Діяльність нинішнього міністра освіти Д. Табачника переконує, що сучасна влада підтримує розвиток функцій російської мови, ініціює створення спільних підручників з «Історії України», що нівелюють національні особливості народів. З ініціативи МОНМС уже виправлено підручник для 5-го класу «Вступ до історії України» В. Мисана, у якому змінено підхід до подачі матеріалу про роль та значення УПА, «помаранчеву» революцію. Міністерство позбавило статусу навчального посібника для вишів «Історію українського права» І. Гриценка, в якому йдеться про етнічну та генетичну відмінність росіян від українців та недотримання верховенства права.

Мовознавці вже кілька років твердять про звуження сфери застосування української мови. Наприклад, К. Тищенко в одному інтерв'ю зазначив, що нинішня ситуація це – «сталінізм у дії». Щодо впровадження російської мови як другої державної в Україні Ю. Ілленко, зокрема, зазначав: «Що означає словосполука «друга державна мова»? Вона означає, що ніби існує на цьому терені друга держава, – і не менше. Паралельна держава. Російськомовна держава. Тіньова держава, якій ніби

належить левова частка економіки, мови, культури, історії, території, віри, сумління і нещастя корінної нації. Проте таке явище в історії має більш виразну і багатогранну дефініцію – окупація» [1: 84]. За згортання функцій мови титульної нації, що є порушенням ст. 10 Конституції України, виконавча і судова влада не несуть жодної відповідальності.

2. Мовна практика

Свого часу В. фон Гумбольдт стверджував, що різні мови – це не різні позначення однієї і тієї ж речі, а різне її бачення. «Мова своєрідно «змушує» людину засвоювати світ; це той будинок, що його... людина, ніби равлик, приречена нести на собі і через його вікна бачити світ, сприймати і засвоювати його» (цит за: [2: 22]). Пор.: ескімоси розрізняють 20 станів снігу та називають їх окремими словами, балкарці мають 40 лексем для найменувань криги, ненці виокремлюють мовними засобами 30 назв снігу, араби знають до 500 слів-назв верблюдів, казахи розрізняють 150 лексем-назв елементів юрти і кілька десятків назв мастей тварин, англійці мають 1,5 тисячі слів для назв води, бо саме ці лексеми відтворюють дійсність кожного народу. Однак багато народів Африки та Південної Америки не мають окремих слів для назв білого та чорного кольору (хоча є поняття темного і світлого). Світ існує крізь призму слів, бо «оговорюючи» все, ми утверджуємо це «все» як належність своєї землі. Отож українська ментальність та реалії національного довкілля віддзеркалюються, як у чистій криниці, в мові корінної нації. У нас немає іншої землі, де можна було б утверджувати та розвивати рідну українську мову.

Проаналізуймо минуле і майбутнє українців на основі бланка шкільного табеля. Офіційно-ділові документи радянської доби здебільшого були або російські, або якщо й українські, то дослівно копіювали російські форми та конструкції. Сучасний табель, який Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України видає учням, також містить невідповідні українській літературній мові форми.

Типовою помилкою українського документа є пасивна конструкція, себто форма на *-ся*: *робиться* (запис), *видається* (учневі), *заповнюється* (керівником), *зберігається* (у школі). В українській мові такі словосполучення повертають дію до діяча, який виконує її, приміром, *вмиваюся*, *одягаюся*, *розчісуюся*. Тобто табель є діячем, бо він сам себе заповнює, сам видається, і в ньому самі робляться записи, тому вчителя, мабуть, не потрібно. Слова, написані в табелі, вживані у щоденниках тощо, втратили своє духове наповнення, інформаційну місткість. Добре було б, аби «запис не робився», а *вчителі записували* (що потрібно), та й *табель заповнювали і видавали* учням.

Впадають в око численні порушення українського синтаксису, що є «вічним двигуном, який приводить у рух усю могуть мови» (І. Вихованець). Табель рясніє конструкціями з орудним відмінком для назв істот на кшталт: «*підписаний батьками*», «*відвідування школи учнями*». Такі мовні штампи – це наслідок втручання у структуру української мови в термінологічних бюлетенях 1933–1935 рр., у них російськими відповідниками заміняли понад 14,5 тисячі українських слів. Відповідно до духу української мови потрібно вживати нормативні форми на зразок: «*батьки підписують*» табель, а «*учні ходять у школу*».

Натрапляємо на ненормативні конструкції з прийменником *по*. Цей прийменник уточнює місце дії (*плисти по Дніпру*), мету (*йти по воду*), час (*по Різду*), міру та кількість дії (*пити ліки по чайній ложці*), але його ніколи не вживають у конструкції «*по хворобі*», бо тоді це означає, що хвороба внизу, а по ній зверху ходять (правильно «*через хворобу*»). Невідомо, чи зможуть правильно написати абітурієнти правила

вживання українських прийменників, якщо в таблиці (та й у щоденниках) скальковано суржикову форму *«по хворобі»*, яку закарбує дитяча пам'ять.

У програмі для незалежного тестування є вимога вивчити правила вживання прийменників *у–в*, які врегульовують мелодійність, чи доброзвучність мови: в українській мові нема умляутів, дифтонгів, поєднання шиплячих, голосні та приголосні звуки врівноважені у вжитку. Володимир Самійленко, поет, прозаїк, драматург і перекладач, відомий як глибокий знавець української мови, ще 1917 р. написав статтю *«Дбаймо про фонетичну красу мови»*, у якій обґрунтовує евфонійність мови, яка *«цілком аналогічна мові італійській»* [3: 28]. Звук як будівельний матеріал для творення слів (будучи акустично універсальним) відтворюється в кожного народу в самотньому звуковому тлі, яке відповідає *«етнічній картині»*. Відомо ж бо, що навіть немовлята – представники різних народів – відтворюють своїм плачем різні звуки. Зрештою, відмінність артикуляційного апарата, тобто участь мовних органів у звукотворенні, спричиняє різну вимову слів, а це все (артикуляційний апарат, відповідні звуки) призводить до відмінного мовного колективу. Факти засвідчують пряму відповідність між зовнішністю людини і мовою. Наприклад, виходець з Полтавщини, випускник Київського університету імені Т. Шевченка, захопившись японською та китайською мовою, став професійним перекладачем, *«під потужним впливом цих мов»* змінилася і його зовнішність; колишні однокурсники зазначають, що *«замість людини з типово слов'янськими рисами, перед ними був білявий і блакитноокий азійт»* [4].

Отож, незнання фонетичних законів призвело до таких помилок у таблиці: *«в кінці семестру»*, *«в кінці навчального року»*. Українська мова є в першій трійці з-посеред світових мов за особливістю чергування голосних та приголосних (себто за милозвучністю), наша мова є на 20-му (за іншими даними на 17-му) за поширеністю серед понад 3,5 тисячі мов, аналогів до українських коліскових не знайдено в жодній іншій мові. Закон милозвучності (чи евфонії) української мови вимагає форми *«у кінці семестру»*, *«у кінці навчального року»*.

Якщо врахувати, що *«думка є змістом мови, а мова – формою думки»* (І. Вихованець), то речення: *«...класний керівник видає таблиць досягнень у навчанні учнів і відвідування школи учневі»* (пункт третій примітки), ще раз ілюструє невідповідність нормам літературної мови: є додаток, відірваний від головного слова, є тавтологія, нечітке формулювання.

Кожна держава контролює мовні питання: *«ірландці замінили дорожні написи на ірландські; німці на книжковій виставці у Франкфурті несподівано відмовилися розуміти англійську; португальці погрожують накладати вето на всі закони Євросоюзу, не перекладені португальською; а французи закручують гайки навіть в Інтернеті»* [5: 7]. Після 19 років незалежності українські школярі отримують шкільний табель з ненормативними формами.

3. Українська мова в культурі

«За станом мови можна встановити стан культури» (В. фон Гумбольдт) та моральну силу народу, а стан української мови, як і стан української культури, є загрозливим для майбутнього України. На думку Ю. Ілленка, *«інформаційний простір держави – це її стратегічний ресурс, це її безпека, це її майбутнє»* [1: 126]. Російське омовлення нашого культурного життя створює ілюзію російськомовності суспільства, що суперечить дійсності. Звичайно, на ринок світової культури ми можемо виставити свої українські шедеври (приміром, фільми згаданого режисера), але ми не можемо змагатися зі світовими культурними набутками, бо це – ніби *«виставити на ринг про-*

ти професійного боксера-чемпіона підлітка, який щойно спинається на ноги» [6: 138]. Українські високомистецькі проекти досі недосяжні для більшості. Україна, як типово постколоніальна держава, залишилась з Росією у спільному мовно-культурному просторі, тому російська культура панує в державі через пресу, пісню та всі електронні засоби масової інформації. Ми не маємо механізмів захисту своєї культурної продукції, хоча саме «національна культура – це єдине джерело майбутнього» [1: 105].

Утвердження українськомовної української культури має бути справою державної ідеології. Чужа культура ніколи не працюватиме на розвиток не своєї країни.

Оскільки роль мови у формуванні національної свідомості є чи не найбільшою, в Україні потрібно: 1) напрацювати належну законодавчу базу, яка б сприяла розвиткові мови титульної нації, визначаючи посягання на Конституцію як загрозу національній безпеці України; 2) розвивати національну мовну неповторність, оскільки саме вона визначає унікальність українців; 3) забезпечити розвиток української культури як засобу формування національної свідомості.

Перспективу дослідження вбачаємо в розгляді мовного оформлення низки документів, ухвалених у Міністерстві освіти і науки, молоді та спорту України, у виявленні їхніх впливів на національну свідомість.

1. Афоризми та сентенції Юрія Ілленка. Криниця для спраглих / авт. ідеї, уклад. та літ. ред. І. Фаріон ; уклад. Л. Ілленко, П. Ілленко, А. Ілленко. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2010. – 160 с.
2. *Сербенська О., Волощак М.* Актуальне інтерв'ю з мовознавцем : 140 запитань і відповідей / О. Сербенська, М. Волощак. – К. : Вид. центр «Просвіта», 2001. – 204 с.
3. *Самійленко В.* Дбаймо про фонетичну красу мови / В. Самійленко // Урок Української. – 2003. – № 2. – С. 28–29.
4. *Федоренко В.* Мовні цікавинки [Електронний ресурс] / В. Федоренко. – Доступно з: http://abetka.ukrlife.org/movni_cikk.htm. – 12/01/2006.
5. *Капранови В. і Д.* Закривасмо тему, або Востанне про мовне питання / В. і Д. Капранови // Урок української. – 2007. – № 11/12. – С. 7–10.
6. *Дзюба І.* Доля мови – доля народу / І. Дзюба // Сучасність. – 1999. – № 4. – С. 137–146.

UKRAINIAN LANGUAGE AND FORMATION OF NATIONAL CONSCIOUSNESS

Oksana Mykytiuk

*Lviv Polytechnic National University
12, Bandery Str., 79013, Ukraine
mykytyukstek@ukr.net*

The article discloses principal role of language in forming national consciousness. The Ukrainian language environment is characterized taking into account state language legislation, its actual implementation in school education system and the need to develop national culture. In author's opinion it forms the future of the country.

Key words: Ukrainian language, national consciousness, language legislation, national culture.

УКРАИНСКИЙ ЯЗЫК И ФОРМИРОВАНИЕ НАЦИОНАЛЬНОГО СОЗНАНИЯ

Оксана Мыкытюк

*Национальный университет «Львовская политехника»
ул. С. Бандеры, 12, Львов, 79013, Украина
mykytyukstek@ukr.net*

В статье раскрыта ведущая роль языка в формировании национального сознания. Характеристика украинского языкового пространства осуществлена с учетом государственного языкового законодательства, его реального воплощения в системе школьного образования, потребностей развития национальной культуры. По мнению автора, именно она и формирует будущее государства.

Ключевые слова: украинский язык, национальное сознание, языковое законодательство, национальная культура.

Стаття надійшла до редколегії 30.06.2010

Прийнята до друку 17.09.2010